KÖNYVESPOLC

TOKAJ ÉS HEGYALJA

1994-ben már tizedik alkalommal rendeznek konferenciát Tokaj és Hegyalja címmel. A tanácskozás megszervezését – egyéb intézmények közreműködésével – a Tokaji Múzeum vállalja magára. A konferenciák helyszíne alkalmanként változik, s a helyszín meghatározza a konferencia tematikáját is. Első alkalommal Tokaj adott otthont a rendezvénynek, ez a „rangos, történelmérő ismert városka", amely „mai önmagában csak halovány mására ismerhet" – mint az az első füzet ajánlásában olvasható.

Az első kötet két részre osztható. A Tokaj-Hegyalja kultúrájával, elsősorban társadalmával, szőlő- és borkultúrájával, bányaiparával foglalkozó átfogó tanulmányokat a térség központjára, Tokaj város társadalmára, egyházi életére, népszokásaira utaló tanulmányok követik, majd rövid angol nyelvű összefoglaló zárja.

A második kötetet két régészeti tanulmány vezeti be, ezek a Tokaj és Tiszaladány közötti lelőhely ásatásairól számolnak be. Ezt követően történeti, néprajzi, művelődéstörténeti tanulmányok szólnak a régióról és Tokajról, valamint két írás Erdőbénye történetéből és vallási életéből nyújt ízelítőt. A kötetet német nyelvű tartalomjegyzék zárja.

A harmadik konferenciára Erdőbényében került sor. Témáját ennek megfelelelően alakították, a település történetéről, településszerkezetéről, református algimnáziumáról és fürdőéletéről esett szó. Ennek anyaga külön kötetben nem jelent meg. Az ott elhangzott tanulmányoknak az azóta megszűnt Borsodi Művelődés 1990. márciusában megjelent XV. évf. 1. száma adott fórumot, illetve ennek különnyomataként hozzáférhető.

A Tokaj és Hegyalja kiadványsorozat *negyedik kötete* rendhagyó módon nem a következő tudományos konferencia anyaga, hanem Béres Béla gyűjteményének katalógusa. Béres Béla katolikus lelkipásztor, aki hosszú tokaji szolgálata idején számos egyházművészeti és könyvészeti értéket mentett meg a pusztulástól. A 800 tételből álló tárgykatalógust Bencsik János előszava vezeti be és János István kísérő tanulmánya zárja. Az előszóból megismerheti az olvasó Béres Béla pályafutását, gyűjtőszenvedélyének kialakulását, Tokaj város múzeumalapítási törekvéseit, valamint a lelkész és a Tokaji Múzeum egymásra találását. Ugyanis Béres Béla 1983-ban gyűjteményének színejavát ezen intézménynek ajándékozta, ami 1985-től az új állandó kiállítás részét alkotja. A gyűjteményben ikonok, feszületek, kelyhek, gyertyatartók, mécsesek, különféle textíliák és egyéb egyházművészeti tárgyak vannak. Külön értéket képviselnek a gyűjteményen belül a könyvek, melyeknek legértékesebb darabjai az ószláv szerkönyvek, továbbá figyelmet érdemel két kéziratos gyűjtemény, mely ezideileg ismeretlen lévén ebben a kötetben kerül először publikálásra Jánosi István jóvoltából.

A sorozat *ötödik kötete* az 1990. szeptemberében rendezett tudományos tanácskozás előadásait foglalja magába. Az előszóból világosan kitűnik, hogy a tanácskozást részeredményként értékelik, végcélként ugyanis Tokaj város történeti monográfiájának megírását tűzték ki maguk elé a szervezők. Ehhez gyűjtenek anyagot, ennek érdekében ösztönzik kutatásra a szakembereket. Természetesen a város története nem ragadható ki teljes egészében Hegyalja földrajzigazdasági egészéből, éppen ezért a tokaji vonatkozású tanulmányok mellett továbbra is teret kapnak a Hegyalját vagy annak részeit boncolgató tanulmányok is. Így Tokaj népességföldrajza mellett

olvashatunk a város 1610. évi rendtartásáról, kisnemességének XVIII. századi helyzetéről, valamint egy köztiszteletben álló tokaji család történetéről. A hegyaljai vonatkozású tanulmányok között olyanok vannak, melyekből képet kapunk a hegyaljai mezővárosok szokásjogáról, a mezővárosok állapotáról a mezővárosi jogállás felszámolásakor. Két történetinyelvészeti munka is helyet kapott, az egyik a XVI. századi jobbágyneveket, a másik a hivatali írásbeliséget elemzi. Egy tanulmány szinte ismeretlen forrásra hívja fel a figyelmet, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában talál-ható Zemplén vármegyei leírásra 1799-ből. Egy másik tanulmány ugyancsak érdekes forrásokra, a currensekre (körlevelekre) és dobolási könyvekre utal, betekintést nyújtva Hegyalja hétköznapjaiba.

A *hatodik kötet* alcíme: *Tanulmányok Vámosújfalu történetéhez*. Mint az az előszóban is olvasható, e kötet elsősorban a honismereti munkások valamint a kutatók érdeklődését kívánja felkelteni a falu története, néprajza iránt. A vegyes színvonalú írások között érdekes próbálkozásnak, egy helybéli parasztcsalád rekonstruálásának lehet részese az olvasó. A kísérlet kapcsán érdekes néprajzi adatok is felszínre kerülnek.

A sorozat *hetedik kötete* az 1991. szeptemberében megrendezett bodrogkeresztúri tanácskozáson elhangzott előadásokat tartalmazza. A kötet rendkívül színes, sokrétű. Az első, régészeti dolgozatot számos történeti írás követi, majd a néprajzi tanulmányok sorát egy, a község irodalmi hagyományait összegző dolgozat zárja. E térségben különösen nagy teret hódított a reformáció. Erre több dolgozat is utal a kötetben. Ezek közül föl szeretném hívni a figyelmet a bodrogkeresztúri református egyház gazdag úrasztali terítő gyűjteményére és értékes úrasztali poharaira. A tárgyak adományozás útján kerültek az egyház tulajdonába, s a számukból ítélve nagy adakozó kedvvel rendelkeztek a hívek.

A Tokaj és Hegyalja kiadványsorozat nyolcadik kötete még nem látott napvilágot, megjelent viszont a *kilencedik kötet*, amely a *Régi historikusok Tokajról* alcímet viseli, s az 1992. évi Tokajban megrendezett tudományos ülés anyagát tartalmazza. A konferenciának az volt a célja, hogy előtérbe állítsa azokat a személyiségeket és munkáikat, akik az elmúlt századok során Tokaj történetével mélyrehatóan foglalkoztak, hogy ezáltal is segítse a megszületendő új várostörténeti monográfia létrejöttét. Tokajról számos leírás látott napvilágot, utazók, szépírók, történészek egész sora tartotta fontosnak, feljegyzésre méltónak Tokajjal kapcsolatos megfigyeléseit, ismereteit. Az első történelmi igényű leírás Spech Lajostól származik az 1820-as évek elejéről. Hodinka Antalt is foglalkoztatta Tokaj története. Nyomtatásban is jelent meg ezzel kapcsolatos írása, ám nagyrészük kéziratban maradt ránk. Ezek számbavétele rendkívül fontos a további tokaji kutatások szempontjából.

Időbeni sorrendben haladva Mosolygó József, tokaji görög katolikus parochus neve említendő, akit 1931-ben megjelent művével az első, s egyelőre egyetlen rendszerező szemlélettel írott városmonográfia szerzőjeként tartanak nyilván. Szepsi Laczkó Máté is foglalkozott krónikájában Tokaj történetével, s így méltán került munkássága a fentiek társaságába. Arról nem is szólva, hogy a hagyomány szerint az ő nevéhez fűződik a Tokajt méltán világhírűvé tévő nedű, az aszúbor készítése. Valamikor az 1620-as években kedveskedett Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonyának – egyik húsvéti ünnepre ezzel az ajándékkal. Laczkó Máté iránti tiszteletből került a kötetbe a szülőhelyével, Szepsivel kapcsolatos írás, ami a konferencia szervezőinek ötletgazdagságát dicséri.

Összegzésként elmondható, hogy a *Tokaj és Hegyalja kiadványsorozat* fontos helyet foglal el a térséggel kapcsolatos történeti munkák sorában. A kötetek ugyan szerény kivitelezésűek, viszonylag sok gépelési hibával kerülnek az érdeklődők kezébe, de ez mit sem von le az értekezések szakmai értékéből.

A tanulmányok zöme tudományos igényességgel elkészített, filológiai szempontból is igényes írás. Minden bizonnyal haszonnal forgatja nemcsak a majdani tokaji monográfia szerzőgárdája, de minden e térség iránt érdeklődő szakember és lokálpatrióta is.

Bodnár Mónika

A MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK NÉPRAJZA 1993

Némi szünet után ismét megjelent a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyarországi Szlovákok Szövetsége Szlovák Kutatóintézetének a Magyarországi Szlovákok Néprajza c. kiadványa. A sorozat immár 9. kötete ezúttal a Mikszáth Kiadó (Salgótarján) gondozásában látott napvilágot. A szerkesztői: *Gyivicsán Anna* és *Krupa András*. A kötet 219 oldalon 11 tanulmányt tartalmaz a magyarországi szlovákok néprajzának tárgyköréből.

Az asszimiláció, a nyelvvesztés folyamata már-már szinte megállíthatatlan. Napjainkban is, a magyarországi szlovákok beolvadásának előrehaladott állapotában a nyelv egyre kopik, úgy tűnik, maholnap már a múlté lesz. Nem így a kultúra, annak a tárgyi és bizonyos szellemi emlékei, ezek tovább élnek. Sőt némely szokások is, bár meglehet, átalakulva és beépülve az új rendszerbe, a múlt, az eredet, az identitás őrzőivé válhatnak. Ezért oly fontos ezen emlékek feltárása, megőrzése, hiszen mindez hozzájárulhat a származástudat erősítéséhez. Az emlékek megőrzésének egyik formája a publikálás, a könyvalakban történő megörökítés. Körülbelül ezekben jelölte meg Krupa András, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége néprajzi és honismereti szekciójának elnöke a testület alakuló ülésén 1975-ben, a Magyarországi Szlovákok Néprajza 1. kötetének megjelenésekor a kiadvány rendeltetését. Továbbá egy nemzeti kisebbség helyzete szempontjából nem kevésbé jelentősek az interetnikus kapcsolatai, az ezzel összefüggő jelenségek, ezért feltárásuk egyaránt fontos. Ez a megfogalmazás ma is aktuális, a kiadvány funkciója nem változott. Ebből a szempontból a sorozat 9. kötetének életrehívásával szerzői felbecsülhetetlen értékű munkát végeztek.

A kötetben fellelhető 11 tanulmányból 9 népszokásokat és egyéb néprajzi jelenségeket ír le, az etnikum, főképpen a többségi nemzettel, a magyar nyelvvel és kultúrával való kölcsönhatás eredményeképpen beálló változásokat, állapotot, vagy pedig hírt ad tárgyi (írásos) emlékek feltárásáról. Két tanulmány nem egészen illeszkedik a sorba. Az eladott menyasszony balladája (Balada predanej dievky) és a Néprajzi kutatások Veszprém megye szlováklakta falvaiban (Národopisné výskumy v Slovákmi obývaných obciach Vesprémskej župy) című munkák.

A tanulmányok témaköre igen gazdag: a hiedelemvilág alakjain, családi és naptári szokásain, ezek más etnikumokkal való kölcsönhatásainak és változásainak bemutatásán túlmenően találkozunk a kiadványban a családi munkamegosztás, a népi építészet, a népi gyógymód stb. jelenségeit feltáró munkákkal, de helyt kapott itt egy írásos emlék bemutatása is.

A témák földrajzi elosztása változatos: a borsodi szlovák községektől a Nógrád és Pest megyeieken át egészen Békéscsabáig terjed.

A témák feldolgozásának módja különböző: találkozunk néprajzi leíró, összehasonlító és elemző módszerrel egyaránt, és a szerzők nemegyszer eljutnak a következtetés levonásáig is. Ez a változatosság természetes, hiszen a módszer megválasztása függ a téma jellegétől és a szerző szándékától is. Jelentős különbségek mutatkoznak a feldolgozás színvonalát illetően ugyancsak, gondolunk itt elsősorban az elemző és „oknyomozó" munkákra. Néhány tanulmány problémafelvetéssel indul, szándék a problémamegoldás, ezért a kutató elemez és következtetéseket próbál levonni; ami azonban nem minden esetben sikerül maradéktalanul; a

vizsgálódás jobbára csak felszínen mozog, s nem jut el a lényegig. Tipikus példa erre a tirpákokról írt tanulmány. A szerző elemzi ugyan az etnikum nyelvének jelenlegi állapotát, miért beszélnek úgy, ahogyan beszélnek, de annak legfőbb oka az olvasó előtt rejtve marad. Ilyen szempontból ez a vizsgálódás nem egyedülálló. Mindazonáltal a kötet anyagainak túlnyomó többsége alapos és egyben érdekes munka. Ilyen például Krupa András A Galga menti szlovákok mítikus lényei (Mýtické bytosti Slovákov v údolí Galgy), Andó György Békéscsaba népi építészete (Ľudové staviteľstvo v Békéšskej Čabe) vagy pedig Komoly Pál Emberek és állatok népi gyógyítása (Ľudové liečenie ľudí a domácich zvierat) című tanulmányai. Külön szólunk Zsilinszki János Kézírásos verses-dalos füzetéről (Zošit básní a piesní v rukopise Jána Žilinského), amely értékes forrásul szolgálhat a népdalkutatók, valamint a dialektológusok számára, mivel Zsilinszki medgyesi dialektussal beszélt, amely „a békéscsabai, nagylaki és tótkomlósi tájnyelvek elemeinek keveredéséből keletkezett mint az alföldi szlovák tájnyelvek további variánsa".

Szóvá kell tenni, hogy a Magyarországi Szlovákok Néprajza 9. kötete anyagainak megítélése a szerkesztés, a nyelvezet szempontjából nem minden esetben egyértelműen pozitív. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy elmélyültebb figyelemmel, szakmai elkötelezettséggel formai szempontból szinte más kiadványt tehetnénk a tisztelt Olvasó, a szakemberek asztalára, olyat, amely megjelenésében is vonz és nyelvezetében is alkalmas a figyelem felkeltésére. A legfeltűnőbb az, hogy nyelvileg egészen csiszolt szövegek mellett találunk távolról sem problémamenteseket is, amiből arra lehet következtetni, hogy a kötet alaposabb nyelvi gondozása elmaradt. Itt nemcsak nyevhelyességi problémákra hanem sok esetben kirívó elemi hiányosságokra is gondolunk. És akármennyire is meglepő, vonatkozik ez a rezümé (vagy resümée?) magyar nyelvű szövegeire is, amelyek néha nemcsak nyelvhelyesség szempontjából kifogásolhatók, hanem tartalmukban is elnagyoltak.

A Magyarországi Szlovákok Néprajza című sorozat legújabb tanulmánykötete is bizonyítja, hogy a magyarországi szlovákok rendelkeznek szellemi és tárgyi értékkel, vannak szakembereik, akik képesek ezek feldolgozására, ápolására. Ugyanakkor ezeket az értékeket mintha nem lennénk mindig képesek kellő gondossággal közvetíteni a szélesebb nyilvánosság felé. (Mikszáth Kiadó, 1993. 219 old.)

Hrivnák Mihály

AZ ERDÉLYI MAGYAR SZÓTÖRTÉNETI TÁR V., VI.

„Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár V. és VI. kötetének anyagát gyűjtötte és szerkesztette *Szabó T. Attila*. Szerkesztő munkatársak: *P. Bodrogi Katalin (VI.), Daly Ágnes, P. Dombi Erzsébet, B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kürti Miklós, Zs. Maksay Mária, Nagy Jenő, Seres Zsófia, Szabó Zsolt, K. Tichy Magdolna (VI.), W. Török Judit, Vámszer Mária, Vigh Károly, Zsemlyei János*. V. kötet He-Jü, VI. kötet K-Ki. Akadémiai Kiadó Bp. – Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1993.

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár V. kötetében olvashatjuk 1574-ből Kolozsvárt: *az Fejedelemnek akaratja ez, hogy senki hitnek vallásáért meg nem háborítassék* (Tanácsi Jegyzőkönyvek V/3. 98a).

Nyelvünk története, s bizony jelene is tele van válogatott durvaságokkal. Korunk és korábbi korszakok nyelvállapota között e téren ott látok mérvadó különbséget, hogy míg pl. a XVII. század erdélyi köznyelve még durvaságában is változatos, korunk egy-egy trágár kifejezése minden lehetséges nyelvi helyzetben megjelenik. Íme korábbi korok hasonló érzelmi kitörései pl. 1631-ből Marosvásárhelyről: *Baczki Kata szidá Koczis Mihálynét hitihagyott kurvának* (Marosvásárhelyi Levéltár 29. 232a), majd 1668-ból Mikházáról: *hütihagyott latrok* (Maros-Torda, a Szárhegyi gróf Lázár család levéltára, az Erdélyi Múzeum még

vissza nem adott tulajdona Kolozsvárt, a Farkas utcában).

Korunk számára sem lehet közönbös, hogy mit ír Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony 1657-ben a fogarasi román iskola szabályzata ügyében: *Az oláh mesterről...: legyen igen jó oláhul mind írni, s mind szóllani tudó, igaz tudományú tudós ember* (Szt 5: 480 *igaz tudományú* a.). Vajon miért nem lehet hasonló szemlélettel közeledni a kérdéskörhöz a moldvai magyarság esetében az Úrnak 1994. esztendejében?!

Talán *Isten* szavunk eredetére is fényt deríthet az a tény, hogy Borsáról és Uzdiszentpéterről (Kolos megye), a marostordai Mezőmadarasról és Ákosfalváról helynévi jellegű adataink is vannak pl. 1621: *Isten Kassán*, 1746: *Isten Kassa gödrib(en)*, 1754: *Az Isten Kassában*, 1754: *Az Isten továnál*, 1768: *Az Isten Tövisse*.

Dr. Kemény Sámuel levéltárából 1809. augusztus 20-áról ezt olvashatjuk: *Hátra vagyon még a Szőlőnek a Canicula eltelése után István király nap tájékán a Lágy szemre való kapálás*, majd 1854-ből az Alsó-Fehér megyei Koppándról: *István Király napig mindenféle nyári munkáját végbevigye* (Szt 5: 831). Jól érzékeltetik e példák Szent István ünnepének irányjelző szerepét a keleti magyarság mindennapjában.

A legkeletibb reformáció térségünkben történetileg Erdélyben van. *Kálvinizmus* szavunkra a SzT-ban 1653-ból találunk adatot, s a feljegyzés az 1540-es években kezdődő egyházpolitikai küzdelmekre utal, de már 1621-ből jelentkezik Kolozsvárról *kálvinista* szavunk: *az poroszlók egy posta alá vitték volt el egy kálvinista Enyédi György pap lovát* (Számadáskönyvek 15b/IX. 211).

A vallási türelmesség Erdélyben nem egyik napról a másikra alakult ki. Az Önálló Erdélyi Nagyfejedelemség végnapjai, amikor egy nagyhatalom sanyargatta e térség népeit illetve két hatalom, s több világnézet ütközési pontján élt az erdélyi lakosság, s a vallásilag is megosztott magyarság, nem éppen a türelem jegyében teltek el. Erről 1736-ban Apor Péter így ír: *még ma is élnek sokan, az kik Apafi Mihályné Bornemissza Anna udvarában laktanak, hogy azon fejedelemasszony előtt nagyobb becsülleti volt egy kutyának, mintsem egy catholicus embernek, azért is... az catholicus ember gyermekét erővel tette némelyiket kálvinistává, némelyiket pedig csalogatott az kálvinistaságra, hol jószág, hol tisztség ígéretével* (SzT 6: 61 kálvinistaság a.). Tanulságos sorok számunkra még akkor is, ha ma már nagyobb az erdőelvi részeken a református-református ellentét, mint a katolikus-református hitvita. Nagyváradon pedig eljutottunk oda, hogy Tempfli József katolikus és Tőkés László református püspök közös templomot építtetett. A magyar-magyar megbékélés, a hitek és a vallások szép, rokonszenves egymásmellettisége jellemzi az idegen, jövevény- és kölcsönszavakkal szembeni türelmessége révén is az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárat, hiszen az előbb idézett mondatot is – bizonyára fejcsóválgatások közepette – Szabó T. Attila gyűjtöte. Nem azért, hogy hitünket aláássa, hanem azért, hogy nemzeti türelmességre, összetartásra oktasson bennünket, s környezetünk megbecsülésére türelmetlen és gyilkos korunkban.

Szabó T. Ádám

A MAGYARORSZÁGI SZLOVÁK NYELVJÁRÁSOK ATLASZA[1]

1993-ban jelent meg a hazai nemzetiségi kutatás egyik legjelentősebb tudományos eredménye, a magyarországi szlovákok nyelvjárásainak az atlasza, amelyet szlovák és német nyelven adtak ki. A fontosságát az sem kisebbíti, hogy voltaképpen a gyűjtés és a feldolgozás lezárása után csaknem három évtized múlva látott napvilágot, mert a magyarországi szlovákok körében végzett nyelvtudományi kutatás máig egyedülálló teljesítménye.

[1] *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. – Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn, Bp. 1993.*

A magyarországi szláv nyelvjárások feltárását a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottsága már 1903-ban tervbe vette, s az első füzetet, a vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtanát 1909-ben ki is adták.

A szlovák nyelvjárásokkal a legnevesebb magyar nyelvészek foglalkoztak (Melich János, Kniezsa István, Sipos István stb.), de a cseh és lengyel szlavisták is figyelmet szenteltek nekik. A magyar-csehszlovák áttelepítés idején szlovák nyelvészek több megye szlovák településein gyűjtötték a nyelvjárási sajátosságokat.

1949-ben a Magyar Tudományos Akadémia kutatócsoportot bízott meg Király Péter vezetésével a hazai szláv nyelvjárások atlaszának előkészítésére. A hatalmas vállalkozás tudományos tanácsadója Kniezsa István volt. A szerb és horvát nyelvjárási atlasz munkálatai a szakemberek hiánya miatt abbamaradtak, a szlovákok nyelvjárásainak a felkutatása azonban tovább folytatódott, s 1965-re el is készültek az atlasszal.

A kutatópontokat elsősorban nem a szlovák lakosság számaránya alapján választották ki, mert a szlovákok jelentős részének kitelepülése után (1946-1948) nem volt megbízható statisztikai adat a birtokukban. Döntőnek azt tekintették, hogy a hazai szlovákoknak lehetőleg mindegyik nyelvjárási jellemvonását számbavegyék. Emiatt mintegy 120 helységben előzetes felmérést végeztek, s a tanulságok nyomán választották ki a végleges 48 települést. A szlovákiai nyelvjárási atlasz kutatópontjaihoz képest ez a szám négyzetkilométerre vetítve jóval nagyobb, de éppen a hazai szlovákok több régióból való összetelepülése és kevertsége miatt indokolt volt ennyire a kijelölése. Dunántúlról 14, a Duna-Tisza közéről 7, a Dunántúltól északra (lényegében Nógrád és Észak-Pest megye) lévő térségből 8, Mátra- Bükk- és Zempléni-hegyvidékről 14, s a Délkelet-Alföldről 5 helységet választottak. Ha most folyna a munka, a mai ismereteink – s az atlasz adatai – alapján, a délkelet-alföldi szlovákok nyelvjárási sajátosságainak számbavételéhez is több kutatópontot tartanánk szükségesnek, mert ugyan az e tájon élő szlovákoknak két jelentősebb nyelvjárási változata van (békéscsabai és a többi helységé), de mind fonetikailag, mind szótanilag jelentősebb eltérések léteznek.

A kutatás idején a hazai szlovákoknak már nem voltak homogén településeik, zömük magyarokkal élt együtt, illetve találunk több nemzetiségű közösségeket is (pl. a hutás falvakban cseh, lengyel, ruszin, szlovák, német és magyar elem elegyéből alakult ki a szlovák dialektus).

Az atlasz fő tudományos célja, hogy kartografikus módszerrel feltárja a hazai szlovák nyelvjárások egyidejű állapotát, érzékeltesse a nyelvjárások keveredését, a nyelvi integráció kérdéskörét s a kétnyelvűség jellemzőit. Ezen kívül gazdagította a szlovák dialektológiát is, mert olyan nyelvjárási jelenségeket is a felszínre hozott, amelyek a szlovák államhatáron belül ma ismeretlenek.

Az atlasz szemléletesen tükrözi, hogy a magyarországi szlovákok körében megtalálható mind a három alapvető szlovák nyelvjárás (nyugat-, közép-, és keletszlovákiai), de az itteni nyelvjárások abban különböznek az anyaetnikumétól, hogy kevertek és átmeneti jellegűek. Olyan alaptípusok jöttek létre, amelyek nem fedezhetők fel a szlovák nyelvjárások egyetlen alapcsoportjában sem. Ugyanis a magyarországi szlovákok nyelvjárásai nem a szlovák köznyelv hatására alakultak, hanem a különböző nyelvjárások belső integrációja révén, mert a hazai szlovákok olyan telepes helységeket hoztak létre a XVIII-XIX. században, amelyekbe helységenként több nyelvjárási és néprajzi csoport is betelepült, s hatott egymásra. Az atlasz szerkesztője, *Király Péter* (a bevezető tanulmány írója is) ezért szükségesnek látta, hogy a vizsgált szlovák lakta helységek településtörténetének és migrációjának első évszázadairól történeti ismertetést is nyújtson. Ennek kiválóan tett eleget *Fügedi Erik*, akinek a településen-

ként való s 1848-cal lezárt áttekintése a maga idejében felfedező értékű volt. Mivel a munka néhány évtizedes késéssel jelent meg, jó lett volna egy kiegészítő jellegű összefoglalást is adni az eltelt másfél századról, különösen a XX. századi fejleményekről. Bár megértjük a szerkesztőnek abbéli szándékát, hogy egy adott korszakban befejezett művet az egykor kialakított egységében adja közre. *Gyivicsán Anna* invenciózus és őszinte nyíltságú zárószavai azonban képet adnak a mai – sajnos, nem kedvező – állapotról is. Király Péter és kutatótársai még találhattak olyan helységet, ahol egymás között a gyerekek is csak szlovákul beszélgettek, vagy ahol a középgeneráció még jól beszélt szlovákul, s a kétnyelvűség azonos értéket jelentett (persze, olyanokat is, ahol a nyelvjárás már csak titkos nyelvként funkcionált a gyerekek előtt és a vásározás idején), napjainkban ez a kép sivárabb. Gyivicsán Anna adatai szerint a nyelvjárás mindenütt csak szűkebb körre terjed ki, s „az elhalás stádiumába" került. Mindennek fő okaiként a szlovák-magyar lakosságtelepítést, a belső gazdasági migrációt és a szaporodó vegyes házasságokat tekintik.

Gregor Ferenc valamennyi nyelvjárási térkép megértéséhez és értelmezéséhez sokoldalú és alapos tudományos magyarázatot fűz, bemutatván, hogy a térképre vitt szónak milyen sajátosságai, variációi, kiejtési jellegzetességei vannak, összehasonlítást végez az eddig feltárt anyaggal, s felhívja a figyelmet az atlaszban szereplő többi kifejezéssel való kapcsolatára, ezzel nagy segítséget nyújtva az atlasz tudományos és általános felhasználásához.

Az atlasz 235 térképén – a szlovák települések szétszórtsága miatt – a helységekhez kötött jelek által ábrázolja az egyes nyelvjárási jellemzőket. A gyűjtésre a Szlovák Tudományos Akadémia nyelvjáráskutatási kérdőívét használták fel, mely főként a hangtanra, az alaktanra épít, s kevésbé a szókincs, a szóképzés és a mondattan kérdéskörére. Hiányosságait időközben lehetőleg korrigálták. A gyűjtésben magyar (Király Péter, Gregor Ferenc, Décsy Gyula) és szlovák (Habovštiak, Anton; Ondruš, Šimon) kutatók vettek részt. 109 térképen a hangtan (magán- és mássalhangzók) jelenségeit ábrázolják, az alaktan kérdésköréből a főnévi és az igeragozást (68 térkép), a szókincs köréből pedig 58 térkép) a családi és gazdasági élet mintavételei alapján mutatják be a dialektusok jelenségeit. Három kiegészítő térkép közül az egyik a kutatópontok magyarországi elhelyezését tartalmazza, a másik a helységek magyar és szlovák elnevezését s a harmadik az eddig feltárt eredmények alapján bemutatja, hogy a vizsgált helységekbe honnan jöttek a telepesek.

A térképek áttekinthetőek, pontosan követhetőek, rendszerűek. A különböző hiányosságok – néhány térképen (36., 79.) hiányzó jelek, valamint közigazgatásilag téves besorolás: Bükkszentkereszt Heves megyei szerepeltetése – elenyésznek a szép, tudatos szerkesztői és kiadói munka mellett.

Az atlasz olyan nyelvjárási képet nyújt a hazai szlovákok harminc évvel ezelőtti dialektusairól, amely azóta nagymértékben megváltozott, és soha nem tér vissza. Ilyen értelemben a nemzetiségi múlt rögzítésének kiemelkedő példája is. Nemcsak a mai nyelvjáráskutatóknak nyújt nélkülözhetetlen alapsegítséget, hanem remélhetően a magyarországi szlovákok önbecsüléséhez is, mely által erőt meríthetnek anyanyelvük megmentéséhez. Támpontot adhat továbbá a hazai szlovákok néprajzi atlaszának most folyó munkálataihoz is.

A 476 oldalas nagyobb formátumú könyv a Békéscsabán székelő Szlovák Kutatóintézet első kiadványa. Megjelenését támogatta a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségért Alapítvány és a Magyarországi Szlovákok Szövetsége.

Krupa András

TIMÁR LAJOS:

Kenyeretlen Vitnyéd

Érdekes és tartalmas könyv jelent meg nemrégiben a Kapuvár melletti egykori Sopron megyei halászfaluról. Mosonmagyaróváron élő szerzője gyerekkorát és ifjú éveit töltötte itt, de a múló idő nem homályosította el az emlékeket, sőt, színesebbé, elevenebbé tette azokat. Tanúság rá a mű, és a sorokból áradó szeretet, amelyet a falutörténet írója érez fölnevelő szülőföldje iránt.

Vitnyéd neve egy szláv személynévre vezethető vissza, ám az itteniek másból eredeztetik falujuk nevét. A hagyomány szerint az erre vetődő idegent kínálták étellel-itallal, és a „vidd és nyeld" kifejezéssel biztatták, amiből rövidülés és hasonulás következtében született a település neve. Aki hallotta már az őslakosok ízes beszédét, az akár el is képzelheti a nyelvtörténeti folyamatot. Talán azért is voltak olyan szívesek az itt lakók az idegenekhez, mert errefelé mindig keményen meg kellett dolgozni a szerény megélhetésért. De megtanulták a vitnyédiek azt is, hogy humorral viseljék a szegénységet, mert a szomszéd falubeliek ugratására: „No kis kenyeretlenek, megvagytok?", a válasz valahogy így hangzott: „Kenyeretlen, kenyeretlen! Úgy ám, mer kitulla a kalács."

Timár Lajos a kedves és megható bevezetőben sorra veszi a település és környéke helyszíneit: utcákat, épületeket, dombokat, gödröket, tavakat, réteket és erdőket, körbejárja és bemutatja tárgyát, majd rátér a község történetére. A honfoglalás után székelyek és besenyők védték itt a gyepűt, majd a tatárok dúlása után először 1256-ban fordul elő írásos említése Vytnad alakban. Nagy Lajos korától a Kanizsaiak, Ujlakiak és Rozgonyiak birtoka a vidék, majd a XVI. század közepétől Nádasdy Tamás országbíró és utódai uradalmához tartozik. 40-50 családjával Vitnyéd akkor Sopron megye legnagyobb halásztelepülése volt. Gabonatermelést alig folytattak errefelé, nem a szántó, hanem a „halászó víz" játszotta a főszerepet. A történelem viszontagságai után a XVIII. század végén újabb súlyos csapás érte a falut, az Eszterházy uradalom elpörölte tőlük a kitűnő irásföldeket. Mivel csökkent a halászat szerepe is, hosszú évtizedekre a nélkülözés és szegénység jellemezte az itteniek életét. Minden alkalmat megragadtak a kenyérkeresetre, cselédek, napszámosok lettek, s messze földre eljártak dolgozni. Csak a termelőszövetkezetek megerősödése és a kiegészítő jövedelmek nyomán javultak az életfeltételek.

Számomra a legnagyobb élményt és élvezetet A falu élete, néprajza a két világháború között című rész olvasása jelentette. Itt volt igazán elemében Timár Lajos. Hol kedves nosztalgiával, hol kis keserűséggel írta le a cselédek és szegény parasztok életét, elfoglaltságait, tudományát, szórakozását, erkölcsét, szokásait és szertartásait, nyelvi leleményességét, hiedelmeit, beszédének fordulatait és ízeit. Igazi kincsesbánya Vitnyéd néprajza, a szokások, szertartások és szövegek ismeretlen variánsait fedezhetjük föl a részletes leírásokban. E hagyományok őrzője ma a sok sikert aratott Vitnyédi Népi Együttes. Timár Lajos könyve utolsó lapjain hasznos adattárat közöl a falu főbb eseményeiről és fontos személyiségeiről. Térkép, fotók és irodalomjegyzék zárja adatokban gazdag, sokoldalú és olvasmányos munkáját, amelynek könyv alakban való megjelentetését a Vitnyédi Önkormányzat, a Győr-Moson-Sopron Megyei Önkormányzat és a Lakitelek Alapítvány támogatása tette lehetővé.

Tuba László